

Mateja Režek

REPREZENTACIJE PRIMORSKEGA ANTIFAŠIZMA IN TIGR-A V SLOVENSKIH ZGODOVINSKIH UČBENIKIH (1945–2016)

Zgodovinski učbeniki so eden ključnih mehanizmov oblikovanja zgodovinske zavesti, a so predmet resnejših znanstvenih analiz postali šele v zadnjih desetletjih.²⁶³ Pričujoči članek analizira slovenske

²⁶³ Zanimanje za učbeniško zgodovinopisje narašča tudi na območju nekdanje Jugoslavije: Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*; Höpken (ur.), *Öl ins Feuer?*; Petrungraro, *Pisati povijest iznova*; članki v zbornikih Fleck, Graovac (ur.), *Dijalog povjesničara – istoričara*; Shiba et al. (ur.), *School History and Textbooks*; idr.

zgodovinske učbenike za osnovne in srednje šole od konca druge svetovne vojne do danes z vidika reprezentacij antifaišizma in TIGR-a v nekdanji Julijski krajini. Sprehod skozi učbenike novejše in sodobne zgodovine ponuja zanimiv vpogled v razvoj slovenskega učbeniškega zgodovinopisja, ki ga lahko spremljamo tudi skozi dva različna družbenopolitična sistema. Pri presojanju vsebine učbenikov namreč ne gre prezreti dejstva, da je učbeniško zgodovinopisje podvrženo dejavnikom časa in okolja še močneje kot druge zvrsti zgodovinopisja, učbenike pa je vredno brati tako zaradi tistega, kar je v njih zapisano, kot zaradi tistega, česar v njih ni, saj je to nemalokrat celo zgovornejše od zapisanega.

Pri analizi učbenikov iz obdobja socializma, zlasti v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni, ne moremo mimo velikega zanimanja komunistične partije za vzgojo in izobraževanje. To je bilo vgrajeno globoko v njen ideološko-politični program, ki je predvideval ne le izgradnjo nove države, temveč tudi oblikovanje nove, socialistične družbe in novega, socialističnega človeka. Zgodovina je bila pomembno orodje legitimacije komunistične oblasti, med osrednjimi legitimacijskimi točkami pa so bili antifaišizem, narodnoosvobodilni boj (NOB) in socialna revolucija, znotraj katerih je morala imeti komunistična partija absolutni primat.²⁶⁴

Leta 1945 so bili predvojni zgodovinski učbeniki umaknjeni iz šol, ker niso bili uglašeni s partijskim konceptom zgodovine, ki naj bi posredovala dialektično-materialistični pogled na svet. V prvih povojnih letih je ta koncept prodiral v jugoslovanske šole pretežno v svoji stalinistični izvedbi prek prevodov sovjetskih zgodovinskih učbenikov, saj takoj po vojni še ni bilo domačih učbenikov, ki bi sledili novim ideološkim konceptom. V šolah so se zato posluževali prevodov sovjetskih učbenikov, čeprav ti niso bili usklajeni z učnimi načrti, ker niso obravnavali nacionalne zgodovine, kronološko pa so segali le do oktobrske revolucije.²⁶⁵

Zgodovino 20. stoletja so osnovnošolci obravnavali v zadnjem, osmem razredu, gimnazijci pa v četrtem letniku, v učbenikih sodobne zgodovine pa je bilo neprimerno več prostora kot drugim tematikam namenjenega NOB-ju, ki je bil osrednja legitimacijska točka komunistične partije.²⁶⁶ Prvi učbenik slovenskih avtorjev, ki je obravnaval novejšo in sodobno zgodovino, je izšel leta 1956. Namenjen je bil učencem četrtega razreda nižje gimnazije (po šolski reformi leta 1958 osmega razreda osnovne šole), njegovi avtorji pa so bili Ferdo Gestrin, Jože Hainz in Metod Mikuž. Učbenik je zajel čas od marčne revolucije do prvih povojnih let,

²⁶⁴ Več o odnosu politične oblasti do zgodovinopisja v obdobju socializma: Najbar Agičić, *U skladu s marksizmom ili činjenicama?*; Režek, *Usmerjena preteklost*.

²⁶⁵ Galkin, *Zgodovina novega veka*.

²⁶⁶ Več o zgodovini NOB-ja v jugoslovanskih učbenikih: Koren, »Prošlost na koju su sjećanja svake godine sve življa«; Najbar Agičić, *Promjene u prikazu Drugog svjetskog rata u hrvatskim udžbenicima povijesti*; Höpken, *Der Zweite Weltkrieg in den jugoslawischen und post-jugoslawischen Schulbüchern*.

daleč največ prostora pa je namenil drugi svetovni vojni in NOB-ju. Avtor poglavij iz zgodovine 20. stoletja je bil Metod Mikuž, profesor na ljubljanski Filozofski fakulteti in nosilec prve katedre za sodobno zgodovino v Jugoslaviji. Italijanski fašizem je v učbeniku opisal razmeroma na kratko,²⁶⁷ fašističnemu nasilju nad Slovenci pa ni namenil niti besede. Slovencev za rapalsko mejo ni omenil niti v poglavjih o nacionalni zgodovini med obema vojnama, prav tako pa o njih ni sledu v poglavju o odporu proti fašizmu in nacizmu pred drugo svetovno vojno.

V učbeniku iz sredine petdesetih let seveda ne gre pričakovati opisov primorskega antifašizma različnih ideoloških provenienc ali delovanja nekomunističnih antifašističnih skupin, saj se je poudarjal primat komunističnega upora proti fašizmu, pa vendar je presenetljivo, da po večletni kampanji za priključitev Istre in Primorske k Jugoslaviji pregled nacionalne zgodovine med obema vojnama ni zajel Slovencev v Italiji, celo fašističnega nasilja nad njimi ne. Poglavja o slovenski zgodovini med obema vojnama so bila namenjena zgolj Slovincem znotraj Kraljevine SHS oz. Kraljevine Jugoslavije, največ prostora pa je bilo namenjenega delavskemu gibanju in delovanju komunistične partije. Primorska je prvič omenjena šele v poglavju o NOB-ju v Sloveniji. V njem je Mikuž zapisal, da se je oborožen upor na Primorskem začel leta 1941, vendar ni dosegel tolikšnega razmaha kot v Ljubljanski pokrajini, od koder je na Primorsko prihajala pomoč v političnem kadru in partizanski vojski. V nadaljevanju je omenil spopad partizanov z italijanskimi enotami na Nanosu aprila 1942 ter nastanek Gregorčičeve in Gradnikove brigade spomladi 1943, o začetku prave vstaje pa se govori po kapitulaciji Italije.²⁶⁸ Primorska je nato omenjena še enkrat: v zaključnem poglavju, ki se kratko dotika obdobja po drugi svetovni vojni in omenja tudi diplomatski boj za zahodno mejo ter priključitev Istre in Primorske k Jugoslaviji.²⁶⁹

Zakaj Mikuž v prvem slovenskem povojnem učbeniku novejšje in sodobne zgodovine ni namenil nobene besede antifašizmu v Julijski krajini, je zaradi ideološke raznolikosti primorskih antifašističnih skupin z vidika tedanjega časa razumljivo, težje pa je pojasniti, zakaj ni omenjeno fašistično nasilje nad Slovenci, saj je Mikuž zanj zagotovo vedel. Razlog za odsotnost tega dela slovenske zgodovine se po vsej verjetnosti skriva v centralistični obravnavi slovenske zgodovine, ki je v tem učbeniku precej izrazita: nacionalna zgodovina je namreč pisana z vidika središča slovenskega etničnega ozemlja. Eden od razlogov za splošno odsotnost zgodovinske zavesti o zahodnem slovenskem etničnem prostora je bil zagotovo tudi ta, da zgodovinopisje o Julijski krajini pod fašizmom v času izida tega učbenika

267 Gestrin, Hainz, Mikuž, *Zgodovina za IV. razred nižjih gimnazij*, str. 147, 159–161.

268 Prav tam, str. 203–204.

269 Prav tam, str. 209–210.

še ni obstajalo, saj so prva znanstvena dela o tem začela izhajati šele v šestdesetih letih. Toda vesti o fašističnem nasilju nad Slovenci in Hrvati v Italiji so prihajale v Jugoslavijo že v letih med obema vojnama, zato pomanjkljivosti Mikuževega besedila ne gre opravičevati z odsotnostjo znanstvenega zgodovinopisja o Julijski krajini, temveč kvečjemu s pomanjkanjem zavedanja o primorski zgodovini kot integralnem delu nacionalne zgodovine.

Podobno besedilo, s pomanjkljivostmi vred, je ponovljeno v Mikuževem učbeniku za četrti letnik gimnazij, ki je izšel leta 1966.²⁷⁰ Ta učbenik je bil do leta 1984 edini slovenski gimnazijski učbenik sodobne zgodovine, kar pomeni, da vse do sredine osemdesetih let v gimnazijskih učbenikih ni bilo zgodovine Slovencev, ki so po rapalski pogodbi ostali izven meja jugoslovanske države. Odsotnost primorske zgodovine je nekoliko omilila spremljevalna zbirka zgodovinskih virov za četrti letnik gimnazije, ki jo je pripravila Štefka Zadnik in je izšla leta 1968. V zbirki virov najdemo tudi poglavje o fašističnem nasilju na Primorskem, kjer je objavljena sodba s prvega tržaškega procesa leta 1930, toda obsojenci so v podnapisu označeni zgolj kot slovenski protifašisti in ne kot tigrovci ali borbaši.²⁷¹ Pomanjkljivosti Mikuževega učbenika niso odpravili niti učbeniki za tehniške in poklicne srednje šole, ki so bili že tako vsebinsko manj podrobni od gimnazijskega učbenika. Avtor učbenika za poklicne šole, ki je izšel leta 1968, je bil Julij Titl,²⁷² drugega iz leta 1970 sta napisala Pavle Urankar in Janez Šumi,²⁷³ tretjega pa leta 1972 Branko Božič in Štefan Trojar. Zadnji učbenik je pomanjkljivost Mikuževega učbenika nekoliko popravil, a zgolj z enim stavkom, v katerem je omenjenih »nad pol milijona Slovencev in Hrvatov«, ki so »polnih dvajset let trpeli pod jarmom fašističnega nasilja.«²⁷⁴ Skoraj enak stavek je tudi v prvem poskusnem zgodovinskem učbeniku za srednje usmerjeno izobraževanje, ki so ga pripravili Branko Božič, Tomaž Weber in Janko Prunk.²⁷⁵

Veliko več kot gimnazijski in srednješolski učbeniki so o zgodovini Slovencev pod fašistično Italijo povedali osnovnošolski učbeniki. Leta 1966 je izšel novi učbenik za osmi razred, ki ga je napisal France Škerl. Ta je v poglavju o italijanskem fašizmu kratko orisal tudi nasilje nad Slovenci in Hrvati za rapalsko mejo ter besedilo podkrepil z dvema fotografijama: prva prikazuje požig slovenskega narodnega doma v Trstu leta 1920, druga pa italijanski letak z napisom *Qui si parla soltanto italiano*.²⁷⁶ Slovincem in Hrvatom pod fašizmom je namenil en odstavek, v katerem so omenjeni odvzem njihovih narodnostnih pravic,

270 Mikuž, *Zgodovina za 4. razred gimnazij*.

271 Zadnik, *Zbirka zgodovinskih virov*, str. 104–105.

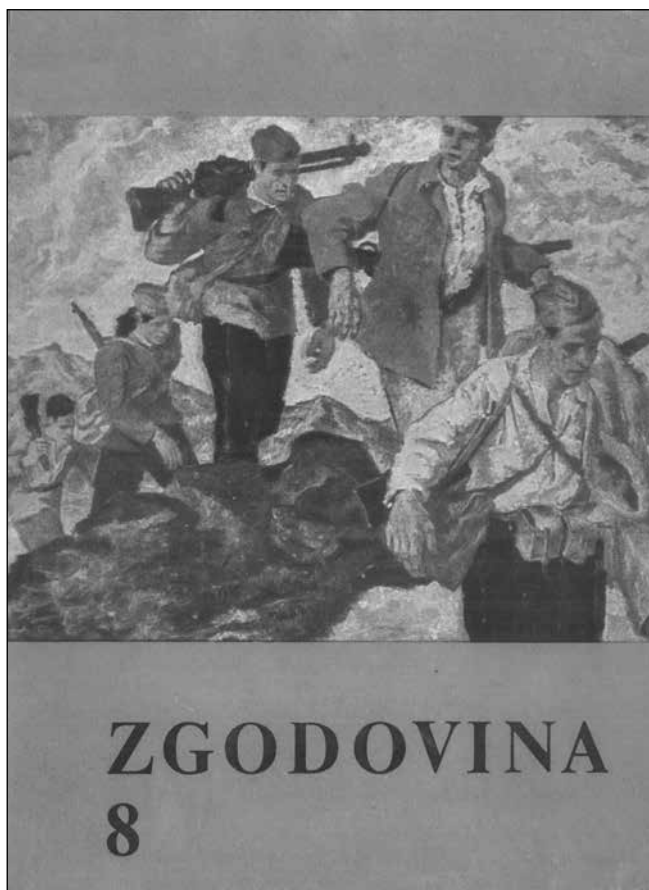
272 Titl, *Zgodovina za poklicne šole*.

273 Urankar, Šumi, *Zgodovina za srednje tehniške in druge srednje šole*.

274 Božič, Trojar, *Zgodovina za tehniške šole*, str. 179.

275 Božič, Weber, Prunk, *Zgodovina 2*, str. 55.

276 Škerl, *Zgodovina za 8. razred osnovnih šol*, str. 34–35.

Naslovnica zgodovinskega učbenika za osmi razred osnovne šole iz leta 1966. Učbenik Franceta Škerla je bil prvi slovenski zgodovinski učbenik, v katerem so prostor dobili tudi Slovenci za rapalsko mejo.

potujčevanje, uničevanje njihovega gospodarstva, italijanizacija šolstva, ukinitvev slovenskega tiska in izločitev slovenskih zastopnikov iz parlamenta, navaja pa tudi, da je fašizem hotel vpeljati italijanščino celo v cerkvi. Nadaljuje, da so se Slovenci in Hrvati »branili, kakor so vedeli in znali. Toda fašisti so mnogo ljudi zaprli in proti njim uprizorili več sodnih procesov. Najbolj znan je bil leta 1930, ko so na smrt obsodili 4 Slovence, Bidovca, Marušiča, Miloša in Valenčiča, ter jih na Bazovici ustrelili«. ²⁷⁷ To je bila prva omemba bazoviških žrtev v slovenskih zgodovinskih učbenikih, TIGR-a in drugih primorskih antifašističnih skupin pa v njem še ni bilo. Poudarjal se je namreč komunistični odpor proti fašizmu, kar dokazujejo nekaj strani naprej fotografije treh primorskih komunistov: Antona

²⁷⁷ Prav tam, str. 36.

Ukmarja (sicer tudi borbaša), Ferdinanda Ferjančiča in Marije Bernetič - Marine, pod katerimi je stavek, da je »italijanski fašizem v Slovenskem Primorju preganjal tudi slovenske delavce, jih zapiral in obsojal na več let ječe«. ²⁷⁸

Avtorja naslednjega osnovnošolskega učbenika zgodovine 20. stoletja sta bila Branko Božič in Tomaž Weber. Učbenik je prvič izšel leta 1973 in doživel številne ponatise, zadnjega v dopolnjeni izdaji leta 1991. Ker so slovenski osnovnošolci ta učbenik uporabljali skoraj dve desetletji, si oglejmo njegovo vsebino malce podrobneje. Primorska je obravnavana v poglavju o zamejskih Slovencih med obema vojnama. V uvodnem odstavku avtorja pišeta, da so še pred podpisom rapalske pogodbe italijanske okupacijske sile Slovincem in Hrvatom »začele kratiti narodne in demokratične svoboščine. Razni šovinisti in fašisti so divjali po Trstu, Istri in Dalmaciji in med drugim julija 1920 požgali slovenski Narodni dom v Trstu, ki je imel bogato slovansko knjižnico«. ²⁷⁹ Nadaljujeta, da se je s prihodom fašizma na oblast to divjanje še okrepilo, obenem pa se je začelo načrtno potujčevanje s prepovedjo slovenskega in hrvaškega jezika v vsem javnem življenju. »Odpravili so vse napise, celo na pokopališčih so prebarvali domača imena, prepovedali so rabo krajevnih imen, v rojstne in druge matične knjige so vpisovali le italijanske priimke in imena. Namesto recimo kraja Opčine nad Trstom je nastala Opicina, priimek Uršič so spremenili v Ursi, Janez v Giovanni itd. Preganjali so domače učitelje in duhovnike, ki niti v cerkvi niso smeli govoriti po domače«. ²⁸⁰ Pišeta tudi o Gentilejevi šolski reformi leta 1923: »Nad 400 slovenskih in hrvaških šol z 52.000 učenci so v petih letih poitalijančili, učitelje pa pregnali v južno Italijo, če ti niso že preje zbežali v Jugoslavijo. Na drugi strani so Italijani ustanovili vrsto novih šol, da bi čimprej poitalijančili slovenske in hrvatske otroke. Svojo raznarodovalno politiko so Italijani okrepili še z naseljevanjem svojega prebivalstva.« Opisom fašistične politike je sledil oris antifašizma:

»Kljub fašističnemu terorju na vseh področjih javnega življenja je večina Slovencev in Hrvatov ostala narodno zavedna. Preplašili jih niso niti razni sodni procesi in smrtne obsodbe. Leta 1929 so v Pulju obsodili na smrt Vladimirja Gortana, leta 1930 so sodili članom organizacije TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka), ki je imela nad 1000 članov. Na smrt so obsodili Bidovca, Marušiča, Miloša in Valenčiča in jih ustrelili na Bazovici pri Trstu (Bazoviške žrtve)«. ²⁸¹

Besedilo je torej dokaj podrobno in na otrokom razumljiv način opisovalo različne oblike fašističnega nasilja, prvič pa je bil omenjen tudi TIGR, čeprav ga

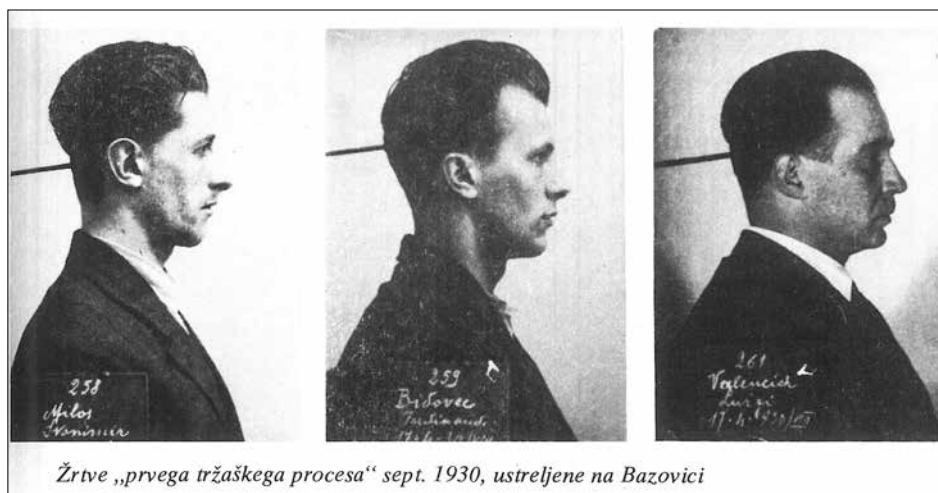
²⁷⁸ Prav tam, str. 67.

²⁷⁹ Božič, Weber, *Zgodovina za osmi razred*, str. 37.

²⁸⁰ Prav tam, str. 37–38.

²⁸¹ Prav tam, str. 38.

avtorja nista idejno opredelila. V opisu upora proti fašizmu je bila poudarjena nezlomljiva narodna zavest in neustrašnost upornikov, učinek besedila pa so podkrepile policijske fotografije bazoviških žrtev Zvonimirja Miloša, Ferda Bidovca in Alojza Valenciča ter fotografija pogorišča slovenskega narodnega doma v Trstu.

Žrtve „prvega tržaškega procesa“ sept. 1930, ustreljene na Bazovici

TIGR je bil prvič omenjen v zgodovinskem učbeniku za osmi razred osnovne šole leta 1973. V poglavju o zamejskih Slovencih med obema vojnama so bile objavljene tudi fotografije treh od štirih na prvem tržaškem procesu na smrt obsojenih tigrovcev iz policijskega arhiva: Miloša, Bidovca in Valenciča, ki so bili ustreljeni v Bazovici, 6. septembra 1930.

(Božič, Weber, *Zgodovina 8*, str. 39.)

V novi izdaji Božičevega in Webrovega osnovnošolskega učbenika iz leta 1987 je besedilo predhodnega učbenika deloma ponovljeno, precej pa je tudi novega. Prva novost je bila omemba izseljevanja primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov, ki so množično zapuščali svoje domove, največ pa se jih je preselilo v Jugoslavijo. Novost je bila tudi opredelitev TIGR-a, ki se je v prvi izdaji tega učbenika pojavil zgolj z imenom in razlago kratice v oklepaju. Avtorja sta TIGR opredelila kot »ilegalno narodno organizacijo za boj proti fašizmu«, ki jo je leta 1924 ustanovila »narodnjaška mladina«. Cilj te organizacije je bila »pridružitve primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov k Jugoslaviji. Z nasilnimi akcijami proti fašistom so želeli opozoriti svetovno javnost na položaj narodnih manjšin, med ljudmi pa širiti ideje boja za narodni obstanek«. ²⁸² Omembi sojenja in usmrčitve Vladimirja Gortana v Pulju in kratkemu opisu prvega tržaškega procesa, ki je enak tistemu iz prve izdaje učbenika, sledi opis drugega tržaškega procesa. Ta

²⁸² Božič, Weber, *Zgodovina 8*, str. 51–52.

se začne z ugotovitvijo, da so »smrtne obsodbe, izvršene v Pulju in na Bazovici, še povečale odpor proti fašističnemu nasilju, ki ga tudi kasnejše številne sodbe posebnih sodišč niso mogle zatreti«. Avtorja nadaljujeta:

»Kljub velikim težavam so tudi na Primorskem komunisti organizirali delovanje protifašistične fronte. Sredi leta 1940 so fašisti odkrili delovanje protifašistov. Aretirali so 300 ljudi in organizirali drugi tržaški proces. Na smrt obsojene Pinka Tomažiča, Viktorja Bobeka, Ivana Vadnala, Simona Kosa in Ivana Ivančiča so decembra 1941 ustrelili na Opčinah.«²⁸³

Ob koncu poglavja o Slovencih pod fašizmom sta zapisala, da so »vse žrtve postale simbol boja primorskih Slovencev za osvoboditev. Njihove spomenike so še po osvoboditvi večkrat skrunili fašistični izgrezniki«. Slikovno gradivo, ki spremlja besedilo, je nekoliko drugačno kot v prvi izdaji učbenika. Na prvi sliki je italijanski plakat, ki prepoveduje slovenščino v javnih prostorih, na drugi so slovenski naborniki iz Vipavske doline, ki so si v znak protesta zaradi prepovedi slovenske pesmi zavezali usta, tretja pa prikazuje spomenik bazoviškimi žrtvam.²⁸⁴

Zelo zanimiva je zadnja, delno dopolnjena izdaja Božičevega in Webrovega učbenika iz leta 1990. Iz nje je izginila večina »socialistične« terminologije, zato so besedila bolj nevtralna, vendar v poglavju o Slovencih pod Italijo tovrstne terminologije že prej skorajda ni bilo in je besedilo ostalo enako kot v izdaji iz leta 1987. Dodan je bil le stavek o uporih slovenskih duhovnikov proti italijanizaciji: »Raznarodovalni politiki v cerkvi se je najbolj upiral goriški nadškof Frančišek Sedej, edini Slovenec, ki je bil škof do leta 1930 in je dopuščal slovensko narodno gibanje, v katerem so pomembno sodelovali slovenski duhovniki.«²⁸⁵

Medtem ko sta v osnovnošolskem učbeniškem zgodovinopisju v sedemdesetih in osemdesetih letih dominirala Branko Božič in Tomaž Weber, v gimnazijah vse do uvedbe usmerjenega izobraževanja v začetku osemdesetih let ni bilo novih učbenikov sodobne zgodovine. Učbenik za četrti letnik srednjega usmerjenega izobraževanja je izšel leta 1984, njegova avtorja sta bila Marija Kremenshek in Štefan Trojar, namenjen pa je bil srednjim šolam družboslovno-jezikovne, kulturološke, pedagoške in naravoslovno-matematične usmeritve, ki so po uvedbi usmerjenega izobraževanja ohranile največ pridiha prejšnjih gimnazij in kot edine tudi pouk zgodovine skozi vsa štiri leta. V tem učbeniku so bili Slovenci za rapalsko mejo obravnavani v okviru poglavja o narodnih manjšinah v zamejstvu. Poglavje govori o političnem, gospodarskem in kulturnem položaju

283 Prav tam, str. 52.

284 Prav tam, str. 51–52.

285 Božič, Weber, *Zgodovina 8 (delno dopolnjena izdaja)*, str. 51.

manjšin, največ pozornosti pa namenja raznarodovanju in fašističnemu nasilju nad Slovenci v Italiji. Pri opisovanju fašističnega nasilja avtorja najprej sežeta v čas pred Mussolinijevim prevzemom oblasti: omenjeni so požig slovenskega narodnega doma v Trstu in hrvaškega narodnega doma v Pulju, razdejanje tržaške tiskarne *Edinost*, požig hiš v Mačkoljah idr. Navajata tudi podatek, da je bilo do konca leta 1921 v slovenskih in hrvaških krajih požganih 134 poslopij, od tega 100 sedežev kulturnih društev, nekaj zadrug in domov. Za čas po utrditvi fašizma pišeta o italijanizaciji slovenskih in hrvaških krajevnih in osebnih imen, odpravi slovenščine in hrvaščine v javnem življenju, ukinjanju slovenskega in hrvaškega šolstva, razpustitvi slovenskih in hrvaških društev ter zaplembi njihovega premoženja, odpuščanju domačih uradnikov, omejevanju manjšinskega tiska in zatem prepovedi slovenskega dnevnika *Edinost*. Avtorja sta zapisala tudi, da je »naše prebivalstvo pod Italijo še posebno prizadejala prepoved uporabe materinega jezika v bogoslužju. Ljudje so se odtlej lahko zatekli h knjigi v svojem jeziku le, če so jo pravočasno skrili. Mnoge knjige so bile namreč sežgane in uničene.«²⁸⁶ Pod besedilom je fotografija fantov iz Vipavske doline z zavezanimi usti, ki jo kasneje najdemo tudi v učbeniku za osmi razred osnovne šole iz leta 1987. Avtorja nadaljujeta, da je fašističnemu nasilju sledil upor, poleg komunistov pa omenjata tudi »narodnjaško usmerjeno mladino, ki se je zavzemala za priključitev Slovencev in Hrvatov v Italiji k Jugoslaviji. Ustanovila je ilegalno organizacijo TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka), ki je z nasilnimi dejanji opozarjala svetovno javnost na problem naših manjšin« – opredelitev TIGR-a, kakršno najdemo tudi v učbeniku za osmi razred osnovne šole iz leta 1987. Omenjeno je tudi, da so kmetje na Koprskem organizirano varovali svoje vasi pred divjanjem fašistov. Pod besedilom je fotografija bazoviškega spomenika s podnapisom:

»Leta 1930 je organizacija TIGR razstrelila prostore tržaškega fašističnega lista. Udeležence so odkrili, jim sodili na tržaškem procesu, štiri obsodili na smrt in jih septembra 1930 pri Bazovici usmrtili. Fašistične italijanske oblasti so za te revolucionarne akcije dolžile Jugoslavijo in beograjsko vlado.«²⁸⁷

Veliko manj stika z zgodovino kot dijaki naravoslovnih, družboslovnih in pedagoških srednjih šol so imeli dijaki strokovnih in poklicnih šol. Ti so s poukom zgodovine zaključili že po drugem letniku, temu primerno strnjena pa so bila tudi besedila v njihovih zgodovinskih učbenikih. V učbeniku za strokovne in poklicne srednje šole iz leta 1982 avtorjev Branka Božiča in Tomaža Webra,

286 Kremenšek, Trojar, *Zgodovina 4*, str. 54.

287 Prav tam, str. 55.

razen v podnapisu drobnega zemljevida z jugoslovanskimi zahodnimi mejami po prvi in drugi svetovni vojni,²⁸⁸ Slovenci v Italiji sploh niso omenjeni.

Sprehod skozi zgodovinske učbenike iz obdobja socializma kaže, da se je začela percepcija zgodovine Slovencev za rapalsko mejo v učbeniškem zgodovinopisju spreminjati šele v sedemdesetih in zlasti v osemdesetih letih, hkrati z razmahom znanstvenega zgodovinopisja o fašizmu in antifašizmu na Primorskem, ki je osvetlilo in postopoma uzavestilo tudi ta del slovenske zgodovine. Pravi prelom pa se je zgodil šele po osamosvojitvi Slovenije, ko so se začeli pisati novi zgodovinski učbeniki.

Po letu 1991 je največje spremembe doživela prav historična naracija o 20. stoletju. V poosamosvojitvenih zgodovinskih učbenikih je bilo opazno manj prostora namenjenega NOB-ju, ki je imel prej osrednje mesto v šolski zgodovini, prav tako pa so bile močno zožene vsebine o delavskemu gibanju in zgodovini komunistične partije. Slovenska zgodovina je ob tem doživljala tudi »dejugo-slavizacijo« oziroma krčenje jugoslovanskega konteksta in vsebin iz zgodovine drugih narodov nekdanje skupne države.

Od devetdesetih let naprej izdajanje učbenikov ni bilo več v rokah državnih založb in tudi učbenik za določeni razred osnovne ali srednje šole ni bil več en sam. Na tržišču sta bila običajno dva, včasih celo trije konkurenčni učbeniki za isti razred, založniki pa so med seboj kar tekmovali v zunanji podobi učbenikov. Ti so postali že na oko privlačnejši od učbenikov iz obdobja socializma, ki so bili tiskani na slabšem papirju, slike in fotografije v njih so bile izključno črno-bele, zemljevidov, grafov in shematskih prikazov pa je bilo komaj za vzorec. Pripovedna besedila so začeli dopolnjevati barvni zemljevidi, bogato slikovno gradivo, grafi, diagrami, časovni trakovi in preglednice, sčasoma pa so se v učbenikih pojavili tudi pomenljivi citati iz zgodovinskih virov in literature, namenjeni refleksiji, pogovoru in kritičnemu razmisleku.

Prvi poosamosvojitveni učbenik zgodovine za osmi razred osnovne šole je izšel leta 1993 pri DZS-ju, napisala pa sta ga Janko Prunk in Branimir Nešović. Zgodovini zamejskih Slovencev med obema vojnama je bilo v tem učbeniku namenjenega razmeroma veliko prostora. Poglavlje o tem je njegov avtor Janko Prunk naslovil *Brez pravic*, največ prostora pa je namenil Slovcem v Italiji. Tokrat beremo o 300.000 Slovencih, ki so ostali za rapalsko mejo, Hrvatov pa se ne omenja več. Uvodoma je opisano fašistično nasilje nad Slovenci, besedilo pa je precej podobno tistemu iz predhodnega Božičevega in Webrovega učbenika. Opisom fašističnega nasilja sledi oris delovanja TIGR-a, ki mu je namenjeno posebno podpoglavje, njegova vsebina pa se skoraj ne razlikuje od besedila v Božičevem in Webrovem učbeniku iz leta 1987 oziroma 1990. Tudi termino-

²⁸⁸ Božič, Weber, *Zgodovina 2*, 94.

logija, ki jo je uporabil Prunk, je zelo podobna tisti iz zadnjih »socialističnih« učbenikov: TIGR je opredeljen kot »ilegalna organizacija za boj proti fašizmu«, ki jo je ustanovila »narodnjaška bojevita mladina«. ²⁸⁹ V primerjavi s predhodnim učbenikom je torej dodan le pridevnik »bojevita«. V nadaljevanju sta orisana prvi in drugi tržaški proces ter so našteje njune žrtve: Bidovec, Marušič, Miloš in Valenčič na prvem tržaškem procesu ter Tomažič, Bobek, Vadnal, Kos in Ivančič na drugem. Poleg teh sta, to je novost, kot obsojena na drugem tržaškem procesu omenjena še Stanko Vuk in Lavo Čermelj. V poglavju o začetkih oboroženega upora proti okupatorjem je, prvič v slovenskih zgodovinskih učbenikih sploh, kratko omenjen tudi spopad tigrovcev z italijansko patroljo na Mali gori 13. maja 1941, a z napačnim datumom 16. maj. ²⁹⁰

Celoviteje in podrobneje je primorski antifašizem predstavljen v prvem poosamosvojitvenem gimnazijskem učbeniku sodobne zgodovine, ki ga je napisal Božo Repe in je izšel leta 1995. Repetovo besedilo je bilo napisano povsem na novo in v tesnem koraku z izsledki znanstvenega zgodovinopisja, a je bilo za šolski učbenik občutno prepodrobno. Čustvenega naboja v besedilu skorajda ni bilo več, tematika pa je bila v nasprotju z dotedanjimi učbeniki predstavljena večperspektivno in večvzročno. V uvodnih odstavkih so opisane politične, gospodarske in socialne razmere na slovenskem etničnem ozemlju, ki je z rapalsko pogodbo pripadlo Italiji. Podrobno sta opisana tudi fašizem v Julijski krajini in njegovo nasilje nad neitalijanskim prebivalstvom, besedilo pa je podkrepljeno s faksimilom italijanskega dokumenta iz leta 1921 s poitalijančenimi slovenskimi in hrvaškimi priimki. Za šolski učbenik izjemno podrobno sta prikazana tudi delovanje političnih organizacij različnih idejnopolitičnih provenienc in odpor proti fašizmu, v opisu delovanja komunistov na Primorskem pa je omenjena tudi njihova začetna indiferentnost do nacionalnega vprašanja. ²⁹¹ Prvič je v kontekstu odpora proti fašizmu omenjena Orjuna, ki v tem okviru prej nikoli ni zašla v učbenike, temveč se je omenjala kvečjemu v zvezi s spopadom s komunisti v Trbovljah leta 1924. TIGR je Repe opredelil kot »narodnorevolucionarno organizacijo«, ki je združevala mladino različnih nazorskih usmeritev, njen namen pa je bil »z nasilnimi akcijami zbuditi pozornost svetovne javnosti, ustrahovati organizatorje raznarodovalne politike, Slovence pa spodbuditi k uporabi in krepiti njihovo zaupanje v možnost združitve z matico«. Avtor omenja, da so se tigrovci zgledovali po Ircih, ki so skušali doseči svobodo z nasiljem, ter nadaljuje, da so se s propagando, literaturo in orožjem oskrbovali iz Jugoslavije, zlasti s pomočjo emigrantov in jugoslovanske vojaške obveščevalne službe. Njihove glavne akcije

²⁸⁹ Nešovič, Prunk, *20. stoletje*, str. 72–73.

²⁹⁰ Prav tam, str. 119.

²⁹¹ Repe, *Naša doba*, str. 114–115.

so bile požigi fašističnih vrtcev, šol in drugih ustanov ter oboroženi napadi na fašistično milico in posameznike. Fašistična Italija je proti njim organizirala sojenja na posebnih sodiščih za zaščito države. Prvo večje sojenje je bilo v Pulju leta 1929 proti Vladimirju Gortanu, ki je bil obsojen na smrt, drugi obtoženci pa na dolgoletne zaporne kazni. Temu je sledil prvi tržaški proces:

»Po eksploziji fašističnega lista *Il Popolo di Trieste* februarja 1930 je bila organizacija v glavnem razkrita, na tržaškem procesu pa so bili voditelji Borbe (tržaškega dela Tigra) Ferdo Bidovec, Fran Marušič, Zvonimir Miloš in Alojz Valenčič obsojeni na smrt in takoj naslednjega dne ustreljeni v Bazovici. Dvanajst soobtožencev je bilo obsojenih na različne zaporne kazni, dva sta bila oproščena. Naslednje leto so v Rimu sodili še tridesetim pripadnikom gibanja in jih šestnajst obsodili.«²⁹²

Repe nadaljuje, da »je po teh obsodbah teroristična dejavnost za nekaj let zamrla, oživela pa je znova proti koncu tridesetih let, zlasti v pričakovanju vojne med Jugoslavijo in Italijo. Prišlo je tudi do poskusa ljudskofrontnega povezovanja – leta 1935 sta KPI za Julijsko krajino in narodnorevolucionarno gibanje sklenila akcijski sporazum.« V nadaljevanju našteva načrtovanje atentata na Mussolinija v Kobaridu leta 1938 in akcije leta 1940: požige skladišč, razstrelitev proge pri Trbižu, sabotaze na železnici, omeni pa tudi, da so tigrovci izvajali akcije tudi na avstrijskem Koroškem. Sledi opis drugega tržaškega procesa:

»Tajna policija je leta 1940 odkrila več skrivališč orožja in razstreliva, radijski oddajnik in tri tiskarske centre. Zaprli so 300 Slovencev in z mučenjem jim je (enako kot leta 1930) uspelo razkriti mrežo. S procesom proti šestdesetim (druge so izpustili) so odlašali in je do njega prišlo že med vojno, decembra 1941. Na drugem tržaškem procesu so devet voditeljev (obtožene so razdelili po skupinah na komuniste, narodne revolucionarje in izobražence) obsodili na smrt in jo nad petimi tudi izvedli: nad komunistom Pinkom Tomažičem ter narodnimi revolucionarji Viktorjem Bobekom, Ivanom Vadnalom, Simonom Kosom in Ivanom Ivančičem. Drugi obtoženci so bili obsojeni na zaporne kazni do trideset let, štiri pa so oprostili. Kljub razbitju organiziranega protifašističnega gibanja fašistične oblasti niso mogle preprečiti, da se ne bi Primorci množično vključevali v nastajajoče osvobodilno gibanje, ki so ga razumeli kot nadaljevanje vztrajnega protifašističnega odpora.«²⁹³

Repetov učbenik je torej slovenske gimnazijce precej izčrpno seznanjal z delovanjem TIGR-a in drugih primorskih antifašističnih skupin, v poglavju o

292 Prav tam, str. 115.

293 Prav tam, str. 116.

prvih oboroženih akcijah po okupaciji slovenskega ozemlja pa je kratko opisan tudi spopad treh tigrovcev s karabinjerji na Mali gori 13. maja 1941.²⁹⁴

Prva poosamosvojitvena učbenika zgodovine 20. stoletja, tako Nešovičev in Prunkov za osnovne šole kot Repetov za gimnazije, sta bila zelo zajetna, zato jima je kmalu sledila serija novih, malce manj obsežnih učbenikov. Novi Repetov učbenik za četrti letnik gimnazije, ki je izšel leta 1998, je vsebinsko posnel prejšnjega, a v bolj strnjeni obliki. Nekoliko krajše je tudi poglavje o Slovencih v Italiji,²⁹⁵ vendar sta njegova vsebina in poanta ostali enaki kot v prvem Repetovem učbeniku.

Leta 2002 je pri DZS-ju izšel alternativni oziroma konkurenčni gimnazijski učbenik, ki sta ga napisala Ervin Dolenc in Aleš Gabrič. V poglavju o Slovencih v Italiji je zajet celoten kompleks fašizma in antifašizma v Julijski krajini, ki sta, podobno kot v Repetovem učbeniku, predstavljena večvzročno in večperspektivno, pri čemer besedilo stopa v korak z najnovejšimi izsledki znanstvenega zgodovinopisja. Avtor poglavja o Slovencih v zamejstvu je bil Ervin Dolenc, poglavje pa je naslovljeno »Neodrešena Slovenija«,²⁹⁶ kar očitno aludira na italijanski iredentizem (*Italia irredenta* = Neodrešena Italija).

Dolenčevo besedilo je med vsemi dotedanjimi (in kasnejšimi) učbeniškimi poglavji o Slovencih v Italiji najbolj celovito in kompleksno, hkrati pa je napisano razumljivo in z jasno poanto. Poglavje se začne z novo mejo med Italijo in Jugoslavijo po prvi svetovni vojni, ki je na drugi strani pustila skoraj tretjino Slovencev. Avtor nadaljuje, da je nova italijanska uprava takoj začela z zatiranjem izražanja slovenstva in dopuščala nasilje fašističnih skvadrstov. Zatem pojasni poseben pomen obmejne Julijske krajine za italijanski fašizem in prvič v slovenskih učbenikih omeni pojem »obmejni fašizem«, ostrejšo različico fašizma, ki je vključevala rasizem do slovanskega prebivalstva. Opisom fašističnega nasilja, načrtnega spodkopavanja slovenskega gospodarstva ter posledičnega izseljevanja Slovencev in priseljevanja Italijanov sledi prikaz političnega delovanja Slovencev v Italiji, ki je bilo do leta 1928, ko so bile ukinjene še zadnje slovenske organizacije, povsem onemogočeno. Avtor piše, da so se Slovenci zato začeli organizirati podtalno. Katoliško usmerjeni so oblikovali svojo tajno organizacijo, ki je skrbela za vzgojo in ohranjanje slovenske narodne zavesti, pri čemer so se opirali predvsem na slovenske duhovnike, povezane v Zbor svečnikov sv. Pavla. Liberalni voditelji so se zaradi fašističnega pritiska večinoma izselili ali pa so bili zaprti, a se je v začetku tridesetih let oblikovala nova generacija tržaških liberalcev, ki so skrbeli za tajno izdajanje slovenskega tiska, za kulturno dejavnost in vzgojo mladine. Slovenski komunisti so tajno delovali v Komunistični partiji Italije. V sodelovanju s komunističnima partijama Jugoslavije in Avstrije so leta

294 Prav tam, str. 188.

295 Repe, *Sodobna zgodovina*, str. 102–104.

296 Dolenc, Gabrič, *Zgodovina* 4, str. 106–109.

1934 izdali skupno izjavo o rešitvi problema slovenske manjšine v Italiji s pravico do samoodločbe, vključno z odcepitvijo od italijanske države. Leto kasneje se je KPI o sodelovanju pri protifašističnem boju sporazumela tudi s TIGR-om. »Slovinci vseh političnih usmeritev so torej videli prvo politično nalogo in nujno v osvoboditvi izpod italijanske in fašistične oblasti ter priključitvi Primorske k Jugoslaviji.«²⁹⁷

Skoraj četrtno besedila o zgodovini Slovencev v Italiji med obema vojnama je Dolenc namenil TIGR-u:

»Mladina je bila v obrambi slovenske narodnosti bolj radikalna. Po fašističnem razpustu zadnjih slovenskih organizacij leta 1928 je ustanovila svojo skrivno organizacijo TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka). Mladina je na fašistično nasilje odgovarjala z nasiljem. Borili so se proti sodelovanju Slovencev s fašisti in proti asimilaciji ter s svojimi akcijami opozarjali domače prebivalstvo in svetovno javnost na brezupni položaj manjšine. Izvajali so atentate, sabotaže, požigali italijanske šole in se tako pripravljali na gverilsko vojskovanje, če bi Italija napadla Jugoslavijo. Jugoslovanski vojski so posredovali podatke o italijanski obmejni obrambi. Po začetku druge svetovne vojne, največ leta 1940, so tigrovci uničevali železniško progo med Nemčijo in Italijo ter italijanska vojaška skladišča. Bili so povezani s posebno britansko vojaško službo SOE za sabotaže na zasedenih ozemljih. (...)

Italijanska policija je dvakrat v večjem obsegu razkrinkala pomembnejše sodelavce TIGR-a. Prvič so od jeseni 1929 do pomladi 1930 zaprli 60 njegovih sodelavcev, 27 pa jih je pravočasno zbežalo v Jugoslavijo. Posebno sodišče za zaščito države jih je na prvem tržaškem procesu obsodilo 4 na smrt (ustreljeni 6. septembra 1930 na gmajni pri Bazovici), 28 pa na drastične zaporne kazni, tudi do 30 let. Drugi so bili oproščeni. Leta 1940, ko je Italija vstopila v vojno, je policija spet izvedla večje akcije iskanja upornikov. Takrat so aretirali skoraj 300 ljudi. Večina jih je odnesla z manjšimi kaznimi (konfinacija, stalen policijski nadzor, opomin), 60 pa so jih spet izročili Posebnemu sodišču za zaščito države, ki je še drugič izjemoma prišlo iz Rima v Trst. Na drugem tržaškem procesu decembra 1941, potem ko je Italija okupirala del Jugoslavije in polovila nekaj osumljencev še tostran meje, je bilo 9 obtožencev obsojenih na smrt (5 so jih takoj ustrelili na Opčinah, 4 so bili pomiloščeni na dosmrtno ječo), 47 pa na visoke zaporne kazni. Pet obsojencev je zaradi mučenja umrlo v zaporih. Še prej, že dober mesec po napadu Italije na Jugoslavijo, so se trije pripadniki TIGR-a spopadli z italijanskimi enotami pri Ribnici, kjer je bil eden od voditeljev organizacije, Danilo Zelen, ubit. Drugi sodelavci TIGR-a so se potem množično pridružili slovenskim partizanom pod vodstvom Osvobodilne fronte.«²⁹⁸

Ob robu besedila je fotografija spomenika pri Bazovici s podnapisom, da so bili na tem mestu 6. septembra 1930 ustreljeni Ferdo Bidovec, Fran

297 Prav tam, str. 109.

298 Prav tam, str. 108–109.

Spomenik bazoviškim žrtvam, pogost motiv v slovenskih zgodovinskih učbenikih

(Gabrič, Režek, *Zgodovina 4*, str. 220.)

Marušič, Zvonimir Miloš in Alojz Valenčič. Poleg tega je besedilo opremljeno še z zemljevidom etničnega in državnega ozemlja Slovencev, fotografijo požiga Narodnega doma v Trstu, naslovnico Bevkove knjige *Kaplan Martin Čedermac* iz leta 1938, plakatom, ki prikazuje sežiganje slovenskih knjig, in napisom *Qui si parla soltanto italiano*.

Enako slikovno opremo vsebuje aktualni zgodovinski učbenik za četrti letnik gimnazije, ki je izšel leta 2011 pri DZS-ju, napisala pa sta ga Aleš Gabrič in Mateja Režek. Aleš Gabrič, avtor poglavja o Slovencih v Italiji, kratko oriše fašistično nasilje nad Slovenci, predstavitev primorskega antifašizma pa omeji na delovanje duhovnikov, ki so skrbeli »za učenje slovenščine, kulturno dejavnost in ohranjanje narodne zavesti«, ter na TIGR:

»Bolj radikalna je bila v obrambi narodnih pravic mlada generacija. Ustanovili so organizacijo TIGR (kratica za Trst, Istra, Gorica, Reka) in na nasilje odgovorili z nasiljem, atentati in požigi italijanskih šol in uradov, ki so jih ocenjevali kot sredstvo poitalijanjevanja. Pripravljali so se na morebitno vojno in jugoslovanski vojski pošiljali podatke o italijanski vojski.

Italijanska oblast je preganjala izražanje slovenskih narodnih čustev. Še zlasti pozorno so iskali sodelavce Tigra. Na prvem tržaškem procesu so bili štirje obsojeni na smrt in ustreljeni, številni obsojeni na dolge zaporne kazni. Proces je zbudil veliko pozornost tudi zunaj Italije in sprožil številne proteste zaradi italijanskega zatiranja pripadnikov drugih narodov. Toda policijski pregoni niso uničili tajnih slovenskih organizacij in do prvega spopada po kapitulaciji Jugoslavije leta 1941 je prišlo med člani Tigra in italijansko enoto. Tigrovci in na splošno Primorci so se zaradi preživetja fašističnega nasilja med vojno množično vključevali v partizanske enote.²⁹⁹

V aktualnem gimnazijskem učbeniku je torej v poglavju o Slovencih v Italiji močnejše kot v predhodnih poosamosvojitvenih učbenikih izražena tendenca po sintezi. Šolska zgodovina in posledično tudi učbeniško zgodovinopisje namreč težita h krajšanju učbeniških besedil, nemalokrat tudi na račun tem, ki bi si verjetno zaslužile več pozornosti.

Še krajše je besedilo o fašističnem nasilju in antifašizmu na Primorskem v aktualnem učbeniku zgodovine za srednje strokovne in poklicne šole, kjer je zaradi omejenega števila ur, namenjenih zgodovini, sinteza vsebin še bolj izrazita. Toda teh nekaj odstavkov v učbeniku Metke Karlovšek in Vesne Robnik iz leta 2012 je vendarle veliko več, kot so lahko kdajkoli prej o tej tematiki v svojih zgodovinskih učbenikih brali dijaki strokovnih in poklicnih srednjih šol. Kratkemu orisu fašističnega nasilja nad Slovenci sledi predstavitev organizacije TIGR, »ki je izvajala sabotaže, požigala glavne potujčevalnice – šole, širila protiitalijansko propagando in napadala policijo. Končni cilj je bila priključitev Primorske in Istre k Jugoslaviji.«³⁰⁰

Hkrati z gimnazijskimi so se pisali tudi novi osnovnošolski učbeniki. Leta 1997, komaj štiri leta po izidu prvega poosamosvojitvenega osnovnošolskega učbenika sodobne zgodovine avtorjev Nešovića in Prunka, je izšel novi učbenik za osmi razred (po uvedbi devetletke za deveti razred), ki so ga napisali Ana Nuša Kern, Dušan Nečak in Božo Repe. Poglavje o Slovencih v Italiji je vsebinsko podobno, a bistveno krajše kot v Repetovem gimnazijskem učbeniku iz leta 1995. Kratko je orisano fašistično nasilje, omenjena sta narodna zavednost primorske duhovščine in delovanje TIGR-a, besedilo pa je opremljeno z zemljevidom slovenske zahodne meje, plakatoma, ki prikazujeta sežiganje slovenskih knjig, napisom *Qui si parla soltanto italiano* in fotografijo bazoviške gmajne.³⁰¹

Podobno velja za konkurenčni učbenik za osmi oziroma deveti razred osnovne šole *Koraki v času: 20. stoletje*, ki je izšel pri DZSju leta 2003 v soavtorstvu Ervina Dolenca, Aleša Gabriča in Marjana Rodeta. Tudi tu sta slikovno gradivo

299 Gabrič, Režek, *Zgodovina 4*, str. 220–221.

300 Karlovšek, Robnik, *Zgodovina za srednje strokovno in poklicno tehniško izobraževanje*, str. 83.

301 Kern, Nečak, Repe, *Naše stoletje*, str. 73–74.

in naracija podobna kot v poglavju o primorskih Slovencih v gimnazijskem učbeniku Dolenca in Gabriča iz leta 2002, le da je njegova vsebina skrajšana in nekoliko prilagojena mlajšim bralcem.³⁰² V prenovljenem učbeniku *Koraki v času* 9 iz leta 2013 avtorjev Aleša Gabriča, Marjana Rodeta in Tadeje Galonja (poleg njih je kot avtor naveden tudi pokojni Ervin Dolenc, soavtor starejše različice tega učbenika) je poglavje o Slovencih v Italiji med obema vojnama očitno izpadlo, saj o fašizmu in antifašizmu na Primorskem v njem ni nobene besede.³⁰³

V osnovnih šolah je danes najbolj razširjen učbenik *Raziskujem preteklost* 9 Jelke Razpotnik in Damjana Snoja. V poglavju o Slovencih v Italiji je najprej predstavljeno fašistično nasilje: od prepovedovanja slovenščine v javnosti, poitalijančevanja slovenskih lastnih in krajevnih imen, prepovedi slovenskih društev, časopisov in knjig, do spodbujanja izseljevanja Slovencev in priseljevanja Italijanov. Avtorja nadaljujeta, da je nasilje zbudilo odpor:

»Ustanovljene so bile ilegalne odporiške skupine, ki so na fašistično nasilje odgovarjale z nasiljem. Najbolj znani organizaciji sta bili TIGR in Borba.

V okviru TIGR-a (kratica TIGR pomeni Trst – Istra – Gorica – Reka) so delovali mladi, ki so hoteli svetovno javnost opozoriti na položaj narodnih manjšin v Julijski krajini.

Tigrovci so požigali italijanske šole in vrtce, napadali fašiste, širili propagandno literaturo in izvajali oborožene akcije.

Temeljni cilj obeh je bila priključitev Primorske in Istre k Jugoslaviji. Obe organizaciji je skrivaj podpirala tudi matična država.

Fašisti so zajetim upornikom sodili na dveh tržaških procesih, leta 1930 in 1941.«³⁰⁴

Ob robu besedila so fotografija spomenika v Bazovici ter odlomka iz časopisnih člankov v *Slovcu* in *Slovenskem narodu* iz leta 1930, ki poročata o fašističnem nasilju nad Slovenci v Julijski krajini.

ZAKLJUČEK

Vsebina in naracija zgodovinskih učbenikov, pedagoški in didaktični pristopi ter ideologija in vrednote, ki jih skušajo šolski mladini v zadnjih desetletjih posredovati pisci učnih načrtov in učbenikov, so si precej podobni, a drugačni, kot so bili v obdobju socializma. Najbolj izrazit vpliv na zgodovinske učbenike je namreč imela prav menjava političnega sistema. To velja tako za obdobje po letu 1945 kot po letu 1991, ko se je hkrati z menjavo političnega sistema korenito spremenil tudi pouk zgodovine v šolah in z njim vsebina učbenikov. Poleg

302 Dolenc, Gabrič, Rode, *Koraki v času: 20. stoletje*, str. 70–71.

303 Gabrič, Rode, Galonja, Dolenc, *Koraki v času* 9.

304 Razpotnik, Snoj, *Raziskujem preteklost* 9, str. 100.

V zgodovinskih učbenikih fašistično nasilje nad Slovenci v Italiji največkrat simbolizira fotografija požiga slovenskega narodnega doma v Trstu leta 1920.

(Božič, Weber, *Zgodovina 8*, str. 38.)

prevladujočih političnih stališč, ideologij in vrednot so na vsebino učbenikov vplivali tudi spreminjajoči se učni načrti, razvoj didaktike, pedagogike in psihologije ter raziskanost posameznih tematik v zgodovinopisju, prav tako pa ne gre spregledati osebnega vpliva avtorjev učbenikov.

Prvi povojni zgodovinski učbeniki niso omenjali Slovencev v Italiji, celo fašističnega nasilja nad njimi ne. Tega se je prvič dotaknil Škerlov učbenik za osmi razred osnovne šole iz leta 1966, v katerem so bile prvič omenjene tudi bazoviške žrtve; TIGR, četudi brez vsake idejnopolitične opredelitve, pa je bil prvič omenjen v osnovnošolskem učbeniku Božiča in Webra iz leta 1973. Odtlej so bile bazoviške žrtve in TIGR stalnica slovenskih učbenikov, toda to je veljalo le za osnovnošolske učbenike, medtem ko so v srednješolske učbenike Slovenci za rapalsko mejo vstopili šele leta 1984. Percepcija tega dela slovenske zgodovine se je torej začela v učbeniškem zgodovinopisju spreminjati v sedemdesetih in osemdesetih letih, hkrati z razmahom znanstvenega zgodovinopisja o fašizmu in antifašizmu na Primorskem, pravi prelom v odnosu do zgodovine Slovencev izven matice pa se je zgodil šele po osamosvojitvi Slovenije, ko so se začeli pisati novi zgodovinski učbeniki. Ti so poleg fašističnega nasilja zajeli tudi primorski antifašizem različnih idejnih in političnih provenienc, po izčrpnosti in kompleksnosti vsebine pa izstopata besedilo Ervina Dolenca v gimnazijskem učbeniku *Zgodovina 4* iz leta 2002 in njegova krajša različica v osnovnošolskem učbeniku *Koraki v času: 20. stoletje* iz leta 2003.